

Kultura odijevanja Dubrovnika u Zlatno doba

Ani Adulmar*, doc. dr. sc. Katarina Nina Simončić**

*Studentica diplomskog studija Kostimografija na Tekstilno tehnološkom fakultetu / kolegij: Povijest odijevanja I

** Zavod za dizajn tekstila i odjeće, Tekstilno tehnološki fakultet, Sveučilište u Zagrebu,
Prilaz baruna Filipovića 28a, Zagreb 10000.
e-mail: nina.simoncic@ttf.hr

Sažetak: „Zlatno doba Dubrovnika“ označava razdoblje 15. i 16. stoljeća kada je grad bio na vrhuncu svoje moći. Intenzivnom trgovinom sa Zapadom i Istokom te vještom diplomacijom Dubrovnik je konkurirao velikim kulturama onog vremena. Do danas, Dubrovnik je sačuvao povijesnu baštinu koja svjedoči o bogatoj povijesti grada. Dubrovnik je zanimljivo proučavati s ekonomskog, političkog, društvenog, arhitektonskog, pomorskog, geografskog i religioznog gledišta. U ovom je slučaju najiscrpnije istražena kultura odijevanja i tekstilna proizvodnja.

Ključne riječi: Dubrovnik, Dubrovačka Republika, 15. i 16. stoljeće, tekstilna proizvodnja, kultura odijevanja

1. UVOD

Dubrovnik je bio grad koji je ostavio neizbrisiv trag u europskoj povijesti. Imao je doprinos u kulturnom razvoju, imao je svoje predstavnike u znanosti, arhitekturi, književnosti, umjetnosti i filozofiji, a najviše je bio poznat po svojoj brojnoj i jakoj mornarici, intenzivnoj trgovini te vještoj diplomaciji. Dubrovačka Republika, grad-država, bila je ravna Mletačkoj Republici. Smještena na današnjem samom jugu Hrvatske, razvedenu obalu i relativno mirno more vrlo je brzo okrenula u svoju korist. U 15. stoljeću dalmatinski gradovi našli su se između Venecije i katoličke zapadne Europe s jedne strane i Turaka s druge, što je nepovratno promijenilo tijek njihove povijesti. Uspon grada u njegovu „zlatnom dobu“ značio je i uspon dubrovačkog plemstva koji su kroz cijeli taj period bili jedini vladari grada. Dubrovnik, kao slobodni grad, na cijelom dalmatinskom području bio je simbol slobode i stvarnog utočišta.

Osim knjiga i zapisa, ostala je sačuvana i materijalna baština. U proučavanju povijesti odijevanja i tekstila važni su sačuvani odjevni artefakti. Prikaze odjeće nalazimo na slikama starih slikara koji su htjeli zabilježiti odijevanje onog vremena. Najviše odjevnih artefakata sačuvano je u crkvama i samostanima, no često su se skupocjene tkanine prekrajale u misnice pa nisu sačuvani izvorni odjevni oblici. O odjeći postoje opisi putopisaca koji su se zaustavljali u Dubrovniku, ali i povijesničara koji su, opisujući povijest Dubrovnika, spomenuli i odijevanje njegovih stanovnika. Detaljniji opisi odnose se na više slojeve društva. Arhitektura je dobrim dijelom ostala sačuvana, zahvaljujući vještom načinu gradnje i kvaliteti sirovine. Sačuvane su i slike koje su najčešće bile čuvane u crkvama i samostanima, te ostali predmeti koji su se koristili u crkvenim obredima. U pravilu, sve što je bilo poklonjeno Crkvi, ostalo je sačuvano do današnjih dana. Uporabni, svakodnevni predmeti, pa tako i odjeća i nakit kroz vrijeme su se pogubili i uništili. Ipak, neki podaci ostali su sačuvani u pisanom obliku, kroz trgovačke i obrtničke zapise, zakone, pravne procese, oporuke, djevojačke opreme i miraze (Bezić-Božanić 2001:8).

2. GEOGRAFSKO-POVIJESNI KONTEKST DUBROVNIKA

Povijesni zapisi o osnutku Dubrovnika sežu daleko u 7. stoljeće. Grad je u početku nazvan Lausa, što je na grčkom jeziku označavalo da stoji na strmim obroncima. Ta se riječ vremenom iskrivila u Ragusa, naziv po kojem je Dubrovnik bio znan u Europi. Dubrovnik se smjestio u podnožju brda Srđ koje je bilo prekriveno gustom hrastovom šumom. Slavenski naziv „Dubrovnik“ potječe od riječi „dub“ koja je bila naziv za hrast i „dubrava“ što je označavalo šumu.

Dubrovačka Republika kao politička struktura pojavila se dvadesetih godina 15. stoljeća, latinskog naziva *Respublica et civitas Ragusii*, te su je s vremenom i strane države počele prihvaćati i tako oslovljavati. Ipak, taj se naziv republike još neko vrijeme nije našao na službenom pečatu. Venecija nikad nije priznala Dubrovnik kao republiku, za nju je on uvijek bio samo općina. Stvaranje Dubrovačke Republike značilo je shvaćanje Dubrovnika i okolice kao nezavisne i utjecajne pokrajine koja je imala svoju ulogu u oblikovanju europske prošlosti. Vlast je pripadala isključivo najvišem sloju društva. Dubrovnik je smatran „aristokratskom republikom, državom u kojoj vladaju najbolji na opće dobro“ (Janeković-Römer 1999:89). Dubrovnik je priznavao vlast ugarskog kralja i on je od Dubrovčana primaio danak. U slučaju rata, oni su ga morali pomagati na moru, ali u njihove se unutarnje poslove nije miješao. Iako je Dubrovnik formalno bio podređen hrvatsko-dalmatinskom banu, zapravo je bio sasvim slobodna republika.

S geopolitičkog, povijesnog, kulturalnog, antropološkog i mnogih drugih stajališta, Dubrovnik je pravi fenomen: grad stvoren na stijenama, okružen nemirnim morem i šiban vjetrovima, bez ikakvih prirodnih bogatstava koja bi potaknula razvoj grada. Umjesto plodne, obradive zemlje, bio je okružen strmim, golim obroncima. Dubrovčani su, poput Grka, shvatili da ključ njihova napretka nije na kopnu već na – moru. More im je omogućilo unosne trgovačke poslove s cijelim Sredozemljem, a karavanskim putevima do njih je dolazila poljoprivredna, stočarska i ostala roba. Okrenuvši prirodni nedostatak u vlastitu korist, Dubrovnik je razvio pomorstvo i trgovinu koja je postala jedna od najjačih na Sredozemlju, a vrlo su brzo postigli uspjeh i u međunarodnoj trgovini. To je postalo glavno zanimanje stanovnika Dubrovnika (Razzi 2011:235). U Dubrovnik su se slijevale sirovine iz kontinentalnog – ruralnog područja i skupocjeni proizvodi razvijenih središta Europe, ali i Istoka (Razzi 2011:228). U vrijeme „zlatnog doba“ Dubrovnika, njihova je mornarica brojila 300 brodova i bila jedna od najbrojnijih i najjačih na svijetu. Polovicom 16. stoljeća pretpostavlja se da je Dubrovnik imao 4000 pomoraca (Sorić 1987:278). „Ordo super assecuratoribus“ bio je pomorski zakon o osiguranju koji su Dubrovčani donijeli 1568. godine i koji je najstariji takav zakon na svijetu. Već su u 13. stoljeću postojali članci u dubrovačkom statutu koji su regulirali pomorsko pravo, a bili su jedni od prvih u Europi, ali i šire.

Politički položaj Dubrovnika također nije bio povoljan – grad se nalazio granici Istoka i Zapada. Turci su prijetili s jedne strane, a agresivna Mletačka mornarica s druge strane. Dubrovnik se tako našao „na granici između grčko-pravoslavnoga, a poslije i islamskoga Istoka i katoličkog Zapada, između hrvatsko-slavenskog Sjevera i latinsko-talijanskog Juga“ (Razzi 2011:229). Održati se u takvim uvjetima iziskivalo je veliku snalazljivost. Opstanak im je pošao za rukom iz više razloga. Jedan od njih svakako je unutarnje uređenje Dubrovačke Republike, u kojoj se svaka odluka donosila u vijeću. Nije postojala pojedinačna samovolja i nametanje osobnih stavova. Vodili su se načelom da svi moraju sudjelovati u zajedničkim poslovima za opće dobro. Drugi, još važniji razlog opstanka Dubrovnika, bio je njihova vještina u međunarodnim diplomatskim odnosima. Dubrovnik je izbjegavao sukobe i poticao mirno rješavanje sporova kad god je mogao. Iako su ih okruživale zemlje koje su bile u neprekidnom sukobu, dubrovački su političari na sve načine nastojali osigurati neutralnost Dubrovačke Republike. Umjesto u vojnike i obrambenu strategiju, ulagali su u diplomaciju i održavanje mira. Shvaćali su da mala država kao što su oni, ne može ulaziti u sukobe jer se ne bi mogla održati vlastitim snagama. Glavna misao dubrovačke vanjske politike bila je „biti u miru sa svima i sa svima trgovati“ (Razzi 2011:246). Osim miroljubive politike, osigurali su se zaštitnicima – moćnim državama kojima su po potrebi plaćali danak. Cijena danka, zaključili su dubrovački poglavari, manja je nego držanje oružanih snaga ili ratovanja. Nisu imali samo jednog zaštitnika, uvijek su se osigurali na više strana. Papinska država podupirala ih je kao katoličku republiku, a Turska, kojoj su plaćali godišnji danak, omogućavala je Dubrovniku slobodnu trgovinu na njihovom teritoriju. Kupovali su Dubrovčani slobodu i od ugarskog kralja, a potkupljivali su i mnoge druge vladare. Neutralni Dubrovnik, na razmeđu dviju velikih sila – Istoka i Zapada, bio je od koristi svima, a nikoga nije ugrožavao. Neutralnost je zaslužna što se Dubrovačka Republika održala sve do početka 18. stoljeća i nadživjela države koje su bile puno veće i moćnije od nje. Tu je dubrovačku tradiciju opisao i talijanski humanist Filip de Diversis: „...ništa više od mira te unutarnje i vanjske sloge ne snaži, ne čuva i ne štiti kraljevstva, gradove i utvrde, (...) Dubrovčani svom brigom i marom bdiju nad time da ostanu u miru i slozi sa svima, trudeći se koliko mogu, dosjetljivošću, novcem i strpljenjem, da ne dođe do rata ni do razdora.“ (Razzi 2011:233-234). Dubrovnik je tako bio utočište mnogim brodolomcima, neovisno o njihovoj nacionalnoj pripadnosti. No, razbojnicima i lopovima nije bio dozvoljen ulazak u grad. Htjeli su da njihov grad slovi kao „dom pravednosti, izvor ispravnosti i pravičnosti“ (Razzi 2011:235). Filip de Diversis se, prilikom svoje posjete Dubrovniku 1434. godine, začudio kada u gradu nije pronašao mjesta za učionicu u kojoj je htio poučavati. Iako se prve škole u Dubrovniku spominju 1333. godine, još u 15. stoljeću postojali su plemići koji su bili nepismeni. Tek je 1455. godine Veliko vijeće¹ donijelo odluku da plemić u javnoj službi mora biti pismen². U školama koje su postojale, predavali su talijanski učitelji, a mladići koji su se htjeli dalje obrazovati, morali su odlaziti u Italiju ili neku drugu

¹ Veliko vijeće bilo je upravljačko tijelo u Dubrovniku, čiji su članovi mogli biti svi plemići s navršениh 18 godina. Velikom vijeću nadređeno je bilo Malo vijeće, sastavljeno od najiskusnijih senatora. Knez je imao najvišu političku funkciju, a biran je na mjesec dana.

² „Nadalje se zaključuje da od sada unaprijed nijedan od naših plemića koji od sada budu ulazili u Veliko vijeće, ne može obnašati nijednu službu unutar ni izvan našeg grada, ako ne bude znao čitati i pisati, jer oni koji ne znaju čitati i pisati radije moraju biti upravljani nego da upravljaju drugima i nimalo ne služi na čast onoj upravi i vladi u kojoj se nalazi čovjek nezalica, nevjest u čitanju i pisanju“ (*Acta Consilii Maioris*, 10, ff. 166rv) (Razzi 2011:239)

zemlju. Zabilježeno je da je neke nadarene mladiće u tome podupirala dubrovačka vlada (Razzi 2011:240). Iako vrlo razvijen grad, Dubrovnik nije imao svoju tiskaru sve do kraja 18. stoljeća, nakon propasti Republike. Knjige su se prije toga najčešće tiskale u Veneciji (Razzi 2011:249). Zbog toga nisu sačuvane knjige i lirske pjesme koje su ostale u rukopisima. Filip de Diversis proveo je nekoliko godina u Dubrovniku kao gradski učitelj. U to je vrijeme dobro upoznao gradski život, običaje i zakone. Njegovi opisi bili su dragocjeni izvor za buduće povijesničare i kroničare.

U Dubrovniku se još od 10. stoljeća njegovala slavenska umjesto latinske pismenosti. Serafino Razzi pisao je o društveno-političkim prilikama u Dubrovniku, te o jeziku kojim su ljudi, od vlastele do puka, pričali. On spominje da „dubrovački narod“ govori „ilirskim“ ili „slavenskim“ jezikom. Također je zapazio kako plemići, u želji da se razlikuju od običnog puka, pričaju talijanskim jezikom, aludirajući na svoje navodno talijansko podrijetlo.

„...odlaze u Katedralu, gdje se propovijeda na talijanskomu. No oni taj jezik slabo znaju i razumiju. Kad se ti isti ljudi vrte svojim kućama, oni sa svojim ženama govore 'slavenski' jer one drugoga jezika ne razumiju. Ne razumiju ga čak ni umne plemkinje...“ (Razzi 2011:313).

Od 15. stoljeća, postoje mnogi zapisi o potresima i vremenskim nepogodama koje su pogađale Dubrovnik. Potresi su na tom području bili česti. Obilne tuče uništavale su ionako skromne urode, pa su zabilježene nestašice vina. Kuga je u više navrata pogađala grad, od koje su umirali i plemići i građani, a najviše pučani. Početkom 16. stoljeća dogodio se veliki pomor od kuge koji je trajao dvije godine, a umrlo je više od stotinu plemića i plemkinja, te preko tisuću ostalog naroda (Razzi 2011:98). Nedugo nakon što se Dubrovnik oporavio od kuge, grad je pogodio tako jak potres koji je napravio veliku štetu u gradu i okolnim selima, a zabilježene su i ljudske žrtve. Kako su Dubrovnik učestalo pogađali potresi i požari, vrlo brzo su se organizirali u spašavanju grada. Prvi poznati zapis u Europi o organiziranom gašenju požara i sprečavanju istog potječe upravo iz Dubrovnika. Već 1272. godine u Dubrovačkom statutu nalazi se zakon o zabrani pravljenja slamnatih kuća kako bi se spriječio nastanak i širenje požara unutar gradskih zidina. Također, zabranjuje se postolarima da prilikom obrade kože ne lože vatru ispod kotlova unutar gradskih zidina. Kako bi se smanjio rizik od požara, kuhinje su bile građene na vrhovima kuća. 1309. godine donesene su odredbe o organiziranom gašenju požara. Zbog čestih epidemija kuge, Dubrovčani su već 1377. godine za ulazak u svoj grad uveli karantenu, koja je i izvorni dubrovački izum. Oni nisu zabranjivali ulaz u luku svim brodovima ili zatvarali oboljele od kuge poput Mlečana. Umjesto toga, svi su brodovi, njihova posada i teret, koji su dolazili iz krajeva u kojima je harala kuga, trebali provesti mjesec dana na okolnim otocima. Iako je karantena usporavala pomorsku trgovinu, nije ju u potpunosti zaustavljala. Karantena je kroz godine postala institucija, s pripadajućim zgradama i osobljem. Cijeli kompleks bio je omeđen visokim zidom i vratima s morske i kopnene strane.

Dubrovnik s kraja 16. stoljeća, kako ga je opisao talijanski dominikanac, Serafino Razzi, bio je opasan snažnim kamenim utvrdama i kulama, a gotovo polovina grada okružena je morem. Luka je bila zatvorena s dva željezna lanca koja su neprestano bila pod stražom. Nije zabilježio broj stanovnika, nego broj „ognjišta“, kojih je u to vrijeme bilo oko 10 000. Razzi je, prema računici onog vremena, pretpostavio da se u svakoj kući nalaze „najmanje tri duše“, što bi značilo da je u Dubrovniku živjelo oko 30 000 ljudi (Razzi 2011:148).

2.1. Dubrovačko društvo

U razdoblju 15. i 16. stoljeća, postojala je podjela dubrovačkog društva na vlastelu – plemiće, najviši i naj imućniji sloj društva iz čijih su obitelji dolazili upravitelji grada; građane – u pravilu dobrostojeći sloj društva koji je mogao konkurirati plemstvu, a razlika je u tome što nisu imali politička prava; te puk – najniži sloj društva koji je živio izvan gradskih zidina, a svakodnevno je ulazio u grad kako bi prodavao svoje proizvode. Vlastela je bila uzor u Dubrovniku, na njih su se ugledali i građani i puk (Janeković-Römer 1999:102). Viši društveni sloj oslovljavao se pridjevima koji su naglašavali njihov ugled. Oni su bili „bolji, viši, plemeniti, slavni“, dok su pučani bili „manji, niži, siromašni, neplemeniti“. Već u 14. stoljeću pojavio se naziv *ser* za posebno ugledne pojedince. Kako bi naglasili stalešku čast, roditelji su svoju djecu oslovljavali sa *ser* i *donna* (Janeković-Römer 1999:246). Zanimljiv je odnos prema bogatstvu: gubitak bogatstva nije značio gubitak plemstva, isto tako stjecanje bogatstva nije značilo ulazak u plemstvo, ako to pravo nije postojalo po krvnom srodstvu. Ipak, plemići su se bojali bogatih građana, jer im je bogatstvo donosilo prestižni život, a čak i neke visoke službe (Janeković-Römer 1999:274).

Premda su bili gotovo okruženi Osmanskim carstvom, Dubrovnik je od svog osnutka bio i ostao katolički grad. Dubrovčani su nadaleko bili poznati po svojoj uljudnosti. Kako su oluje na moru i brodolomi bili česti, oni su u svoju luku primali svakog kome je pomoć trebala. O dobroj naravi dubrovačkog naroda Serafino Razzi pisao je u bezbroj navrata. Opisao je jednu zgodu kada je Dubrovnik iskazao veliku ljubaznost prema Stjepanu Kosači, velikom vojvodi bosanskog kraljevstva: „kad on bi prognan iz vlastitoga kraljevstva, dobrostivo ga primi, te, povrh svih milosti koje mu učini dok je u njemu boravio, još mu darova i 30 komada vunene tkanine te nekoliko svilenih odijela da odjene sebe i svoj dvor, kojemu je to u bijegu bilo itekako potrebno“ (Razzi 2011:81). Ovaj podatak ukazuje na to da su Dubrovčani držali do odijevanja, pa su se pobrinuli da i vojvoda u bijegu ima odjeću dostojnu svoje titule.

Dubrovčani su bili napredni u mnogočemu. Već 1296. godine izgradili su prvi sustav kanalizacije koji je i danas u upotrebi. Prvih godina 14. stoljeća uvedena je prva liječnička služba, a sredinom stoljeća otvoren je starački dom. Jedna od najstarijih ljekarni u Europi također je iz Dubrovnika – ljekarna Male Braće u sklopu samostana izgrađena je već 1317. godine. Da je zdravstvo Dubrovčanima bilo važno govori i osnutak Vrhovnog zdravstvenog vijeća 1441. godine.

Osjećaj za zajedništvo bio je jak u Dubrovniku. O nesebičnosti i plemenitosti dubrovačke vlastele 1539. godine, kada je u gradu zavladao velika glad od koje je umrlo preko 4 tisuće pučana i koja je trajala dvije godine, zapisao je Razzi: „Ono malo žita što se moglo naći stajalo je 20 groša po mjerici. (...) Onima koji tada bijahu na vlasti ne uzmanjka očinskoga milosrđa, već oni kupovahu pšenicu po 22 groša, a potom je narodu prodavahu za 10 groša. Sirotinju su također hranili najbolje što su mogli.“ (Razzi 2011:116). Podanici dubrovačke vlastele nikada nisu morali plaćati namet ili danak, vlastela se prema njima odnosila vrlo pravedno. Osim za puk, vlada Dubrovačke Republike brinula se i za osiromašene članove vlastele, osiguravajući im minimum vlasteoskog standarda življenja. Pomoć je u pravilu bila anonimna, kako bi se sačuvala reputacija (Janeković-Römer 1999:275). „Siromašna vlastela“ nije bila egzistencijalno ugrožena, ali nije mogli živjeti u skladu s titulom. Bili su to roditelji koji nisu mogli osigurati skupocjeni miraz (kao miraz osobito su se cijenile tkanine iz Italije), prirediti svadbu, plemenitaši koji nisu mogli uzdržavati slugu, odijevati se prema modi za svoj stalež i slično. Isticanje prestiža i raskoši intenziviralo se tijekom 15., a posebice u 16. stoljeću. Tome su se protivili stariji naraštaji koji su odgojeni u umjerenosti. Vlada je zakonima protiv raskoši nastojala očuvati stare vrijednosti. Iako je dubrovačka raskoš bila skromnija od one u Europi, trebala je biti ograničena kako ne bi izazvala gospodarsku krizu. Državnu blagajnu ugrožavao je danak Turcima i pomoć kršćanskim vojskama, pa se ovim zakonima nastojalo onemogućiti previše rastrošan život (Janeković-Römer 1999:276).

U Dubrovniku s kraja 16. stoljeća nisu postojali bučni i brojni sudovi, odvjetnici, tužitelji, bilježnici, pa čak ni vrhovni sudovi i palače gradskih načelnika. Umjesto toga, Senat je svake godine postavljao nekoliko plemića koji su se bavili gradskim i kaznenim parnicama (Razzi 2011:152). Bilo je nemoguće pomisliti da bi se u Dubrovniku mogli pojaviti politički zahtjevi puka, a pogotovo pobuna. Dubrovačka državna ideologija uspjela je nametnuti gradsku autonomiju kao opći ideal (Janeković-Römer 1999:391). Pa iako su postojali bogati građani i trgovci koju su se uspeli na visoke položaje, oni nikad nisu planirali svrgnuti poredak vlasti koji je u Dubrovniku postojao. Svi su bili svjesni da politički poredak funkcionira kao takav i da bi nemiri i pobune samo oslabili Dubrovačku Republiku, a time naštetili trgovini i obrtu. Postojala je „građanska sloga“ koja je zaslužna što se Dubrovnik održao kroz dinamičnu i turbulentnu povijest. Konzervativno dubrovačko plemstvo oblikovalo je društveni poredak u Republici: nametnuli su se kao jedini dostojni predstavnici zajednice, koji su zavrijedili vlast. Njihovim usponom jačala je i Republika, a time je jačao i njihov staleški ponos. Unatoč društvenim razlikama koje su postojale, osjećaj zajedništva u Dubrovniku je ostao jak (Janeković-Römer 1999:391). Trgovina robljem u Dubrovniku je zakonom zabranjena već 1416. godine (Razzi 2011:263). Da su Dubrovčani u mnogočemu bili prvi svjedoči sirotište u sklopu samostana svete Klare koje je otvoreno je 1432. godine, i bilo je jedno od prvih takvih ustanova u svijetu. Također se mogu pohvaliti s najstarijim arboretumom na svijetu, arboretum Trsteno osnovan je 1498. godine. Dubrovčani su bili ljudi otmjene elegancije. Njihovi su domovi bili skladni, uređeni s visokim smislom za umjetnost. Grad je u doba renesanse iznjedrilo mnoge književne velikane od kojih su najpoznatiji Šiško Menčetić, Džore Držić, Mavro Vetranović, Andrija Čubranović, te jedan od najplodnijih kazališnih pisaca, komediograf Marin Držić.

2.2. Trgovina i multikulturalnost

Kada se Dubrovnik oslobodio Mlečana Zadarskim mirom 1358. godine, u gradu su se polako počeli razvijati raznovrsni obrti (Roller 1951:1). Govoreći o Dubrovniku, mora se uzeti u obzir dvojni utjecaj Zapada i Istoka. Trgovina je bila najvažniji razlog ispreplitanja kultura. Dubrovnik je zbog svog specifičnog položaja postao važno središte trgovačkih puteva, jedna od stanica trgovine koja se protezala Europom i odlazila daleko na Istok. Kultura tog grada oblikovana je utjecajem s obje strane, što je čini šarolikom i vrlo zanimljivom za proučavanje. Područje Dalmacije ipak je bilo pod većinskim utjecajem Italije i Mletačke Republike. Talijanski utjecaj očitovao se u umjetnosti i arhitekturi, ali i u modi. Kultura koja se može okarakterizirati kao zapadna, u Dubrovniku bila je prožeta vidljivim elementima orijentalnog stila kojeg su doveli Turci u godinama osmanlijskih osvajanja. Dvojni utjecaj vidljiv je posebice u modi 15. i 16. stoljeća. U odjeći Dubrovčana prisutni su elementi istočnjačkog načina odijevanja, iako je prvenstveno Dubrovnik bio pod modnim utjecajem talijanskih gradova Venecije i Firenze. O jakom talijanskom utjecaju govori i podatak da je talijanski bio službeni trgovački jezik na cijelom području Dalmacije. Premda je balkansko područje bilo stoljećima ugrožavano turskom prijetnjom, Dubrovačka Republika od Osmanskog je carstva imala slobodu u vidu trgovine, jer je Dubrovnik Osmanlijama predstavljao važno uporište trgovačkih puteva prema Zapadu. Zanimljiv je opis Serafina Razzija o stanju 1571. godine, „kad se svijet našao gotovo podijeljen na dva dijela, a svatko je čekao tko će njime zavladatai, jedino Dubrovnik življaše u sredini, kao promatrač, ljubazan prema objema stranama. U gradu se (kao na zajedničkoj tržnici i sigurnom utočištu za sve) trgovalo jednako, dapače i više nego u drugim vremenima. U potpunoj slozi i miru u grad dolazahu trgovci, te, baveći se svakom svojim poslom, međusobno razgovarahu. Zbog toga se Dubrovnik, poput neke nove Noine arke, nalazio u luci spasa, pun različitih naroda koji su inače bili neprijatelji te različiti po jeziku, odjeći, vjeri, dok se činilo da će vani rat kao potop sve preplaviti“ (Razzi 2011:139).

Mnogi putopisci koji su se zaustavljali u Dubrovniku, govore o njemu kao multikulturalnom gradu. U njemu su živjeli pripadnici mnogih naroda, od kojih je svaki donio djelić svoje kulture. Dubrovčani su bili na glasu kao tolerantni i dobronamjerni, bili su otvoreni prema svima, ljubazni i uljudni. U Dubrovniku su stanovali i bogati Židovi koji su se bavili trgovinom i novčarstvom, a osobito je vrijedan njihov skupocjeni pokrivač koji je ostao sačuvan do danas. Radi se o dvostrukom svilenom pokrivaču od tamnocrvenog atlasa, podstavljen žutom svilom. Iznutra je obložen slojem pamuka, a izrađen je u *pike* tehnicu. Na njemu su prišiveni ornamenti tipični za španjolske tekstilne radionice s kraja 16. stoljeća (Bezić-Bežanić 2001:60).

Sl.1. Hrvatska između Zapada i Istoka, Levinius Hulsius, 1596.g.

Arhivski izvori daju uvid u pomorsku trgovinu, odnose broda i brodske posade, izgradnju brodova i luka (Bezić-Bežanić 2001:55). Pomorstvo je utkano u život dalmatinske obale, neraskidivo je povezano s povijesnim razvojem obalnih gradova. Pomorci su tako u Dubrovnik donosili razne „egzotične“ predmete, tkanine i odjeću iz dalekih zemalja. Zabilježeni su i Dubrovčani koji su plovili u Englesku, budući da je trgovina s tom zemljom bila vrlo razvijena još od 15. stoljeća. Osim iz trgovačkih razloga, naše su krajeve posjećivali i pomorci, putopisci i hodočasnici. Postoje zapisi o ljudima iz ovih krajeva: opisani su kao snažni ljudi privlačne odjeće. Smatra se da se radilo o narodnoj nošnji (Bezić-Bežanić 2001:57).

U Dubrovniku su postojali raznovrsni obrti, za sve što je gradu bilo potrebno. Proizvodilo se za izvoz prema Istoku, ali i prema Italiji i Zapadu. Trgovina između dviju obala Jadranskog mora bila je osobito intenzivna (Bezić-Bežanić 2001:56). Suknarstvo i zlatarstvo bili su jedini obrti koji su proizvodili za izvoz, svi su ostali obrti bili fokusirani samo na domaću potrošnju (Roller 1951:1). U 16. stoljeću proizvodnja tekstila postala je jedna od važnijih grana gospodarstva, a tekstilom i tekstilnim proizvodima se također intenzivno trgovalo (Simončić 2011:319-325). Dubrovnik, kao najrazvijeniji grad na dalmatinskoj obali, poticao je tekstilnu proizvodnju. Dubrovačke tekstilne sirovine nisu bile istog nivoa kvalitete kao talijanske, pa nisu stekle značajniju reputaciju na inozemnom tržištu. Dubrovnik i Dalmacija posvetili su se izvozu vunene tkanine nijansu slabije kvalitete, a izvozili su i tkaninu koja se koristila za *schiafonette* (Simončić 2011:319-325).³

Jedan od najvažnijih izvoznih artikala bili su tekstilni proizvodi: vunene, ali i pamučne i svilene tkanine raznovrsnih boja. Iako je suknerski obrt tek u 15. stoljeću došao u Dubrovnik, suknom se trgovalo već od 13. stoljeća (Roller 1951:3). Dubrovnik je imao i svoju specifičnu mjernu jedinicu za tkanine, dubrovački lakat, koji je iznosio 51,2 cm. Kako je trgovina tekstilom rasla, tako je i paleta materijala kojima se trgovalo postala raznovrsna. Trgovalo se bogatim talijanskim tkaninama, ali i tkaninama s područja Engleske i Španjolske. Dubrovnik je uvezio tkanine sa Zapada i prodavao ih na Istočnom tržištu. Tekstilni materijali dolazili su s Bliskog i Dalekog Istoka, te iz Sjeverne Afrike. U 15. stoljeću osobito su bile cijenjene engleske vunene tkanine. Dubrovački pomorci njima su trgovali na području cijelog Jadrana i Mletačke Republike. U 16. stoljeću uvoz engleske vune bio je smanjen budući da se Dubrovnik posvetio vlastitoj proizvodnji vune. Imućniji Dubrovčani sebi su ipak kupovali tkanine iz inozemstva, kako bi dokazali svoju moć i prestiž (Bezić-Bežanić 2001:57). Plemići i građani intenzivno su trgovali. Građani su

³ *Schiafonetti* – kućna haljina, izrađivala se od prozračnog lana za niže slojeve društva, ili od svile za više slojeve društva. Naziv je dobila po imenu „Schiavone“, koji se koristio za stanovnike s područja Dalmacije koji su došli kao radna snaga u Veneciju i proizvodili ove odjevne predmete. U 15. stoljeću u Veneciji je bio zabranjen uvoz *schiafonettija* s našeg područja, no kako je bio popularan, naši su obrtnici bili pozvani u Veneciju da tamo proizvode *schiafonetti* od talijanskih sirovina.

posjedovali brodove i držali trgovine po cijeloj Italiji, a trgovali su i osobno po inozemstvu. Plemići su to rijetko činili (Razzi 2011:152).

Pomorska trgovina sezala je i u sjevernije zemlje – Nizozemsku i Belgiju. Platno iz tih zemalja bilo je na glasu kao kvalitetno, no od njega su najčešće bili izrađivani uporabni tekstilni predmeti – ručnici, ubrusi, stolnjaci, plahte. Također, izrađivani su pokrivači i zavjese. Posebno je bilo cijenjeno holandsko platno od kojeg su se izrađivale donje košulje. Mladenka koja je imala nekoliko komada rublja od navedene tkanine, bila je dobrog imovinskog stanja. Bogatije plemkinje imale su svoje ovratnike i ukrase na krajevima rukava od skupocjene flamanske čipke. Također se spominje kvalitetno platno iz Reimsa od kojeg su se izrađivale košulje. Djevojke koje sebi nisu mogle priuštiti košulje izrađene od skupocjenog platna, nastojale su imati barem rukave koji su bili vidljivi (Bezić-Bežanić 2001:59). Rukavi su doista bili vrlo cijenjeni, oni su se često ostavljali u oporukama. Bili su izrađeni od skupocjenih tkanina, te se nosili u posebnim prilikama. Upravo zbog toga su se sporije trošili.

Osim odjeće, Dubrovčani su posjedovali i cijenili i ostale uporabne predmete porijeklom iz Turske. Osobito su cijenjeni bili pokrivači od svile, nerijetko ukrašeni zlatovezom. Koristili su se i pokrivači od pamučnog platna izvezeni orijentalnim motivima. Zabilježeno je posjedovanje turskih kožnih jastuka, raznovrsnih jastuka za sjedenje od svile i drugih tkanina, te stolnjaka. Spominju se sagovi – perzijski i turski, uvijek pod nazivom *ćilim* (Bezić-Bežanić 2001:62).

U dubrovačkim kućama bili su prisutni i tekstilni predmeti s Dalekog Istoka. Najčešće su to bili indijski prekrivači od damasta, punjeni pamukom, raznobojne zavjese i ostali uporabni predmeti od kože, kornjačevine, srebra, ukrašeni dragim kamenjem. U najbogatijim kućama se u 16. stoljeću moglo pronaći i tapiserije *razzi/arazzi* (Bezić-Bežanić 2001:112).

3. TEKSTILNA PROIZVODNJA

3.1. Suknarski obrt

Tekstilna sirovina koja je u Dubrovniku apsolutno dominirala je vuna. Ostale se sirovine u kontekstu proizvodnje rjeđe spominju. O vunenom obrtu u Dubrovniku piše Serafino Razzi u svojoj „Povijesti Dubrovnika“: „Godine 1433., kako bi u svoj grad uveli vunarstvo, Dubrovčani iz Firence dovedoše stanovitoga Pietra Pantellu⁴, darovaše mu zemljište pod Srđem i plaćahu mu jedan dukat po komadu tkanine. Tako je on radio i poučavao druge, pa se u razdoblju od pet godina u gradu otvori nekoliko predionica vune i vunelih tkanina. Budući da se vuna ne može izrađivati bez obilja slatke vode, iz Napulja pozvaše stanovitoga majstora Onorfija, (...) dovedoše toliko vode da ona u blizini gradskih zidina bez teškoća pokreće nekoliko mlinova, (...) širi se po mastionicama i ostalim pogonima za spomenuto vunarstvo“ (Razzi 2011:78). Trgovca vunom i žitaricama rodom iz Piacenze, Pietra Pantellu, spomenuo je i Filip de Diversis. On govori kako je dubrovački Senat pozvao Pantellu da „razvija sukmarstvo (...) koje najviše pridonosi dobrom glasu gradova, jer u njih grnu mnogi ljudi, a pametnima je jasno da se sukmarstvo ne može razviti bez velikog mnoštva ljudi obaju spolova“ (Razzi 2011:78). Pantellin obrt uvelike je koristio dubrovačkom gospodarstvu. Radionica Pietra Pantelle smatra se prvom manufakturom u Dubrovniku, ali i na širem području. Postojao je niz obrta koji su bili povezani u proizvodnji sukna. Spominju se cimatori, tkači, perači, grebenari, češljači, predači, bojadisari. Cijeli postupak obrade vune bio je zahtjevan i dugotrajan, prolazio je kroz brojne procese u kojem su sudjelovali razni majstori. Nakon smrti Pantelle, proizvodnja sukna se nastavila na zanatski način jer se odijeljeni dubrovački obrtnici nisu više ujedinili u zajednički proces (Roller 1951:40,47,67).

Dubrovnik nije imao vlastitih sirovina pa ih je trebao uvoziti. Sukno se u počecima proizvodilo od vune koja je dolazila iz područja Bosne i Srbije, zvana *rascia* (raša), te iz udaljenijih zemalja – Grčke i Rumunjske. Kvaliteta ove vune nije bila najbolja pa je u pravilu bila namijenjena za niže društvene slojeve, a prevladavala je u 15. stoljeću. Dolaskom stranaca koji su podigli kvalitetu vunarskog obrta i uvozili vunu sa Zapada – Italije, Španjolske, Francuske i Engleske, tekstilne tvorevine proizvedene u Dubrovniku počele su se izvoziti. Tada se zabranio uvoz balkanske vune. Španjolska vuna se u najvećoj mjeri uvozila u Dubrovnik. Dubrovačko sukno postalo je prijetnja za Veneciju, pa je ona uvela zabranu kupovanja ili prevoženja dubrovačkog sukna „pod prijetnjom globe od 500 dukata.“ Sukna proizvedena u Dubrovniku žigosala su se žigom na kojem je bio lik svetog Vlaha, zaštitnika Dubrovnika. Domaća vuna zvala se „lana morlachesca“ (Roller 1951:13,15,22). Filip de Diversis govori kako se poslije 1430. godine u Dubrovniku proizvodilo 4000 sukana na godinu. To je razdoblje bilo vrhunac dubrovačke tekstilne proizvodnje (Roller 1951:40).

Sredinom 15. stoljeća donesene su zabrane kako bi se tajna vunarskog obrta zadržala u Dubrovniku. Bilo je zabranjeno, pod prijetnjom zatvora, iznositi sprave ili alate pomoću kojih se pravilo sukno. Na taj se način želio postići monopol dubrovačkog sukna prvenstveno na balkanskom tržištu. Osim carinskih propisa, postojao je niz propisa o organizaciji, načinu proizvodnje,

⁴ Dragan Roller u svojoj knjizi o dubrovačkim zanatima spominje da su Dubrovčani 1416. godine pozvali Pavla Cornela iz Piacenze koji je u Dubrovniku započeo s bojadisanjem skuna i uređivanjem za izvoz. Tek nakon njegove smrti, pozvan je njegov polubrat, Pietro Pantella koji je nastavio njegov rad, ali i pokrenuo proizvodnju sukna (Roller 1951:7). Umijeće proizvodnje tekstilnih preradevina često se držalo tajnom pa su strani obrtnici morali biti dobro potkupljeni kako bi došli u tuđu zemlju dijeliti svoje znanje.

kontroli, cijenama i kvaliteti (Roller 1951:13). Postojali su također inspektori vunarskog obrta koji su obilazili bojadisaonice i obrte i provjeravali navedene propise, te pazili da se vuna ne krade (Roller 1951:14). Svila se također koristila u proizvodnji sukna, ali u neusporedivo manjoj mjeri (Roller 1951:29).

Sirovine koje su se koristile za bojadisanje dobivale su se od vrbovnika, čiji su suhi listovi davali plavi pigment; drvo „verzino“ i biljka broć koje su davale crveni pigment, „grana“ od kore drveta koje je davalo kvalitetniji pigment; te razne biljke koje su davale žuti i zeleni pigment. 1549. godine zabranjeno je između ostalog bojadisanje broćom jer se od njega nisu dobivale stalne boje (Roller 1951:58-59).

Bratovština koja je osnovana kada se razvio obrt suknarstva za izvoz zvala se artis lane – vunarske struke. Podaci o toj prvoj bratovštini su izgubljeni, a kasnije je ona preimenovana u Komoru vunarske struke. Pojedini obrtnici su se uspjeli obogatiti, no većina je obrtnika bila siromašna. Obrtnici vunom bili su posebno loše plaćeni (Roller 1951:3). Paralelno s obrtom prerade vune, javili su se i proizvođači kapa (biretari). Kape su se proizvodile bijele ili u raznovrsnim bojama. Postojala je i bratovština kapara. Vlada je htjela da se vuna koristi za vrijedniju proizvodnju sukna, pa nije bila naklonjena proizvodnji kapa (Roller 1951:82).

Dubrovački tekstilni zanati bili su usko povezani s rastom i padom trgovine. Kako je dubrovačka trgovina slabila u 17. stoljeću, s njom je polako zamrlo i suknarstvo. (Roller 1951:6).

3.2. Kožarski i krznarski obrt

Krznno i koža bili su jedni od važnijih trgovačkih artikala. Trgovalo se zečjom, lisičjom, volovskom, jelenjom, bivoljom i janječom kožom. Od krzna, najpopularnija su bila krzna vukova, kuna, lisica, risova, medvjeda, jelena, vjeverica, a dovozila su se iz Italije i s Balkana. Jedan dio koža u neprerađenom stanju, obrađivao se u Dubrovniku za domaće potrebe. Izrađivale su se cipele, kožne torbe, vreće za sedla, remene, konjsku opremu, pojase, novčanike, rukavice i ostale slične proizvode. Početkom 15. stoljeća zabilježeni su obrti kožara, postolara, kožuhara i sedlara (Roller 1951:143).

Postolarski obrt u Dubrovniku spominje se već od 13. stoljeća, a postojale su i bratovštine postolara. Kožu za izradu cipela i čizama nabavljali su iz Balkanskog zaleđa ili iz gradskih mesnica. Od početka 15. stoljeća kožuharsko-krznarski obrt odvaja se i formalno od postolarskog. U nekim se odredbama iz bratovštine postolara spominje da su udovice postolara također vodile radnje. Česti su bili sukobi postolara i trgovaca koji su se borili za monopol nad kupovinom kože. Obuća je, prema propisima, morala biti dobro šivena pređenim užetom i špagom. U 16. stoljeću od postolara su se izdvojili proizvođači papuča (Roller 1951:143-149).

Poput postolarskog obrta, i kožuharsko-krznarski obrt razvio se već u 13. stoljeću. Budući da je područje Balkana obilovalo krznom raznih divljih životinja, ali i domaćih – ovce i koze, trgovina je bila intenzivna. Dio krzna izvezio se na Zapad, dok je dio krzna ostajao u Dubrovniku i od njega su se izrađivale kape, kožusi i ostali proizvodi. Sredinom 15. stoljeća krznarski obrt napreduje (Roller 1951:150-154).

4. KULTURA ODIJEVANJA

Renesansna harmonija, ravnoteža i sklad dominiraju kroz cijelo 15. stoljeće i u prvoj polovici 16. stoljeća. Tijelo nije bilo sputano, upravo suprotno – odjećom se ono nastojalo uljepšati. Osobito se isticala talijanska odjeća koja je bila raskošna, ali istovremeno prirodna (Grau 2008:45). Nakon francuske invazije na Italiju, talijanska se moda proširila čitavom Europom, pa je tako došla i do Dubrovnika. Promjena u društvu dogodila se španjolskom inkvizicijom i pojavom novog umjetničkog pravca, manirizma, koji su utjecali i na odjeću. Španjolski dvor zagovara strogi stil i zatvorenu formu, uz obaveznu crnu boju koja je bila simbol poniznosti i skromnosti. Crna je boja u drugoj polovici 16. stoljeća postala obilježje visokog društvenog sloja, jer je takva tkanina bila skupocjena. Tijelo se sve više zatvara jer se smatralo da je otkriveno tijelo izvor grijeha. Manirizam je također promijenio paletu boja, popularne su tamne, zagasite boje, a tijelo je na slikama bilo izduženo, disproporcionalno. Ta se forma nastojala postići i odijevanjem. Žena se sve više depersonalizirala, zarobljena u svojem krutom odjevnom oplošju (Simončić 2011:319-325).

1481. godine jedan je toskanski putopisac zabilježio: „Dubrovnik je prekrasan grad. Tako lijep i blistav grad još nisam vidio. Usudio bih se reći da je sličan Firenci. Dubrovčani su veoma bogati, nadasve trgovci koji se odijevaju poput prave gospode.“ (Razzi 2011:260). Jedan je drugi putopisac, Jean Palerne, 1557. godine primjetio da „dubrovački plemići šetaju u dugim haljinama želeći pokazati da nema većih plemića od njih. Da bi izgledali što važnijima, običavaju nositi sokola na ruci“ (Janeković-Römer 1999:345). Odjeća Dubrovčana ponajprije je ovisila o njihovim financijskim mogućnostima, te ukusu. Nazivi nekih odjevnih oblika bili su jednaki za sve društvene slojeve, ti se odjevni oblici nisu razlikovali ni po kroju. Jedina razlika bila je u kvaliteti materijala. Plemstvo i bogati građani svoja su odijela dali izraditi od skupocjenih, finih svila i vunutih tkanina iz gradova poznatih po tekstilnoj proizvodnji diljem Europe. Sebi su mogli priuštiti rijetke i raskošne odjevne predmete iz dalekih krajeva svijeta. Oni siromašniji stanovnici tkali su materijale za svoju odjeću kod kuće, a to su najčešće bili materijali domaće proizvodnje (Bezić-Bežanić 2001:9). Bogati mladići voljeli su nositi odjeću po uzoru na talijansku, ili čak parišku modu

(Janeković-Römer 1999:345). Iako su imućniji Dubrovčani tkanine za svoju odjeću kupovali pretežno u Italiji, na naše su tržište dolazile tkanine lošije kvalitete. Takvu je politiku vodila Venecija koja je najkvalitetnije tkanine ostavljala za domaću aristokraciju, a za izvoz prema Istoku, bile su tkanine nijansu lošije kvalitete.

Zanimljiv je podatak da se u Dubrovniku nisu u potpunosti pridržavali razlika u odijevanju po staležima, pa prema tome nisu u potpunosti poštivali ni zakone protiv raskoši. Bogati je trgovac sebi mogao priuštiti odijelo jednako nekom plemiću. Filip de Diversis primjećuje da svi koji su u mogućnosti, od vlastele do običnih trgovaca, sebi kupuju skupocjenu odjeću (Simončić 2011:319-325). Dubrovački humanist, ekonomist i trgovac, Benedikt Kotruljević bio je zapanjen odijevanjem pučana i trgovaca koji su se nadmetali s plemićima: „jamačno vidaš pučanina ili pučanku lijepe i krasno odjevene, a kao da ih to odijelo izdaje, i što god imaju skupocjenija odijela, tim više izgledaju kao ogrnuti majmuni. Vidiš li pak vlastelina u jednostavnoj pelerini ili vladiku u dobletu, po izgledu ćeš prosuditi da su plemići. Kao što na pučanki plače bogati ukras, na plemkinji se smiješi skromni“ (Janeković-Römer 1999:344). Unatoč nastojanju bogatih pučana da odjećom nalikuju vlasteli, razlike su ipak postojale i bile vidljive. Zakoni protiv raskoši nastojali su očuvati stare običaje i društvene vrijednosti, a bili su osobito strogi prema ženama koje su se morale odijevati prema običaju i društvenom položaju. „Svaka žena koja se kiti iznad onog što je predviđeno za njezin stalež i što je uobičajeno, mora biti kažnjena da ne bi taština promijenila dobre običaje grada i uvela neuobičajene i nove stvari“ (Janeković-Römer 1999:344). Dubrovačkim se ženama savjetovalo odijevanje „na dubrovačku“, umjesto da na sebe stavljaju novotarije. Unatoč tome, u ženskoj modi Dubrovnik vidljiv je mletački i firentinski utjecaj. Mnogi stranci koji su se zaustavljali u Dubrovniku, opisivali su odjeću Dubrovkinja kao staromodnu, čudnu, pa čak i vrlo ružnu. Smatrali su da je odjeća previše čedna i prekriva žensko tijelo. Najviše zamjerki imali su na svakodnevnu odjeću koja je bila zatvorena do grla. Iako su zakoni protiv raskoši nalagali ženi da bude skromna⁵ kako ne bi ugrozila obiteljske imetke, ali i državni proračun, raskošno odjevena žena slala je poruku o bogatstvu muža i statusu čitave obitelji, pa su stoga zakoni često bili nedjelotvorni. Već u drugoj polovici 15. stoljeća bilo je zabranjeno nošenje baršunastih ogrtača, haljina izvezenih biserima i bisernih ogrlica. Ove su se zabrane odnosile na žene. Kasnije su se zakoni protiv raskoši poštožili pa su tako zabranjivali svaku rastrošnost, a posebno skupocjene haljine. Nastojalo se ograničiti uporabu svile, zlatoveza i srebroveza na rukavima. Ukupna težina bisernih i srebrnih puceta bila je strogo određena, kao i duljina ukrasnih vrpca. Službenici koji su provjeravali pridržavanje odredbi zvali su se *officiali sopra le pompe*. Prekršaj zakona kažnjavao se novčanim kaznama, ali i zatvorom do 5 godina i zabranom javnog djelovanja. Ova je kazna posebno kobna bila za trgovce. Borbom protiv raskoši nastojalo se, između ostalog, spriječiti utjecaj strane mode koja je zadirala u tradicionalni način života. Zabranjivali su se novi krojevi, koji su u Dubrovnik mogli dospjeti trgovačkim brodovima. Engleski ili francuski modni termini su također bili zabranjeni. Ove su zabrane za cilj imale poticanje domaće tekstilne proizvodnje. Zakoni protiv raskoši osobito su se protivili novoj modi u muškom odijevanju.⁶ U drugoj polovici 15. stoljeća morali su se osvrnuti na svilenu odjeću kod muškaraca koja je smatrana nedoličnom. U 16. stoljeću su zakoni protiv raskoši počeli imati jači odjek na odijevanje. Žene su u pravilu nosile crvenu ili grimiznu tkaninu gustih nabora, a samo su rukavi bili od svile. Zlatna puceta su bila dozvoljena, a pokrivalo za glavu bilo je obavezno. Velika količina tkanine trebala je govoriti o dobrom imovinskom stanju (Janeković-Römer 1999:345-349).

Dubrovačka vlastela težila je tome da se već na prvi pogled razlikuje od ostalih građana. Postizali su to svojim držanjem, a još više odjećom. Njihova odjeća bila je sredstvo identifikacije i oznaka društvenog položaja. Koliko je vlastela držala do odjeće, pokazuju i popisi ukradenih stvari u sudskim zapisnicima. Od muške odjeće spominju se „crvene i plave toge, podstavljeni ogrtači, čizme, najčešće crne ili smeđe, ali katkada i crvene, zatim kape, fine čarape i košulje, prstenje, srebrne igle s lančićem, srebrna puceta, rupci sa zlatovezom i posudice s mirisima. Gotovo se uvijek napominje da su te stvari nove i lijepe (...“ (Janeković-Römer 1999:346). Čast službe nekog plemića uvijek se iskazivala odjećom. Senatori i članovi Malog vijeća odijevali su se u dugačke toge „na firentinsku“, sa širokim otvorenim rukavima. Odjeća kneza bila je slična, izrađena od skupocjenih tkanina crvene boje, podstavljena krznom. Crvena boja simbolizirala je vlast. Kako žene nisu imale pravo na javno djelovanje, odjeća je bila njihov jedini alat komunikacije. Odijevanje plemkinja moralo je također iskazivati plemićko dostojanstvo. Vlastelinke su imale određenu odjeću za svaki dan i za svečane prilike kojom su se razlikovale od pučanki. Kada su se pučanke sve više počele isticati haljinama i nakitom, glavni predmet raspoznavanja i razlikovanja postala su različita oglavlja (Janeković-Römer 1999:347). Serafino Razzi donosi anegdodu vezanu za njihovo odijevanje: „Oblače se u duge kapute na firentinski način, ali s okruglim kapama po venecijansku. Narod kaže da kad idahu u Firencu po kraj za svoje odijelo, uzeše kraj za kapute, ali, budući da su zaboravili uzeti i kraj za kape, a primijetiše to baš u Veneciji, kako se ne bi vraćali u Firencu, uzeše venecijanske“ (Razzi 2011:150). Nadalje opisuje: „senatori Maloga Vijeća na nekim se svečanostima odijevaju potpuno mletački, u toge dugih

⁵ Dubrovački latinist, Ludovik Crijević Tuberon, u svom je posmrtnom pismu pohvalio plemkinju Paulu de Zamagnu „da ne ugrožava imetak svoga muža tražeći od njega nakit, narukvice, poslastice, škare za kovčanje kose, purpur, ulja i mirise i sve ono što priliči ženskom svijetu“ (Janeković-Römer 1999:348).

⁶ Odredba iz 1510. godine zabranjuje „brokatne prsluke, duge rukave, plisirane ili nabrane košulje, rese, svilene čarape i „drhtave“ kape (*tremolanti*). Pruge i kvadrate, vez, biserje, zlatne lance i pojaseve, te svilene podstave i košulje bez ovratnika senatori su smatrali osobito nemuževnima“ (Janeković-Römer 1999:349).

rukava, a svijetli knez odijeva se uvijek u crveno, i u bogate tkanine, zimi podstavljene ovnujskom ili risovom kožom“ (Razzi 2011:151). Za žalovanja i pogrebe nosila se crna boja, a dužnost kneza bila je ispratiti preminulog plemića ili plemkinju u crnoj togi. Budući da su stanovnici Dubrovnika bili izrazito pobožni, neki su se pokapali odjeveni u habitu nekog reda, muškarci kao dominikanci ili franjevci, a žene kao redovnice istog reda. Pokojnika su ispraćali u crnim kaputima i kabanicama s prebačenim rukavima, „po firentinsku“ (Razzi 2011:151).

Sl.2. Dubrovački trgovac, Nicolas de Nicolay, 1580.g.

Dubrovački pisac iz 16. stoljeća, Nikola Nalješković, opisao je svakodnevni život svojih sugrađana. Osvrnuo se i na odijevanje, te primjećuje kako su se Dubrovčani „odijevali po modi onog vremena“ (Bezić-Bežanić 2001:16). Primjećuje isto tako da je u Dubrovniku vidljiv turski utjecaj – neki su građani nosili šešire na turski način te neke dijelove turske odjeće. Spominje da su žene nosile pokrivala preko glave, a haljine su bile izrađene od damasta, svile i drugih tkanina, dok su neke bile podstavljene krznom. Iako su postojale tkaonice u Dubrovniku, svejedno se uvozila velika količina tkanina ponajprije iz Italije, ali i iz Engleske i Grčke (Bezić-Bežanić 2001:17). Opisuje i djevojačku opremu koju je mlada dobila prije nego je stupila u brak. Što je obitelj iz koje mlada dolazi imućnija, to je njena oprema bila bogatija. Mlada je sa sobom ponijela odjeću, nakit, rublje, stolnjak, ubruse i ostale vrijedne tkanine, a nosila je i pokrivač. Sve to čuvalo se u bogato urešenoj drvenoj škrinji. Budući da su mirazi bili vrlo vrijedni i skupocjeni, obitelj najčešće nije mogla priuštiti udaju više od jedne kćeri, pa su ostala ženska djeca nerijetko slana u samostan (Bezić-Bežanić 2001:18). Zbog ovih se problema u zakonima protiv raskoši postepeno počeo zabranjivati skupocjeni miraz, kako bi se između ostalog potaknula udaja, a s time i rast nataliteta. Kako je dubrovačko plemstvo jačalo, vrijednost djevojačke opreme sve se više povećavala, a miraz u zlatu, odjeći i nakitu bio je od veće važnosti nego miraz u novcu. U zakonu o mirazu spominje se „obvezatni grimizni i zeleni svečani ogrtač, kožuh od kune i običniji, zečji, ukrašeni zobun⁷ i još podstavljena kabanica od svile. To je ujedno bio jedini komad koji je smio biti od svile, a brokatne su tkanine bile zabranjene“ (Janeković-Römer 1999:347). Bez bisera od kojih su se izrađivale ogrlice, ali i koji su se koristili kao ukrasi na odjeći, djevojka se nije mogla udati i napustiti kuću. U 15. stoljeću, djevojačke škrinje uključivale su i fine posteljine i pokrivače od lana, svile ili pamuka, ukrašene zlatovezom. Žene nisu mogle slobodno raspolagati svojim mirazom jer se on uvijek prenosio kao naslijeđe u sljedeći naraštaj (Janeković-Römer 1999:347).

Spajanje kulture Istoka i Zapada u Dubrovniku osobito je vidljivo u odjeći. Nevenka Bezić-Bežanić tako spominje odjevni predmet koji su Dubrovčani odijevali – dolama. Riječ je o gornjem ogrtaču kojeg su nosili i muškarci i žene. Naziv potječe iz turskog jezika, a zadržan je sve do 18. stoljeća. Iako je naziv potjecao iz turskog jezika, a za pretpostaviti je da je i oblikom podsjećao na turske ogrtače, dolama se izrađivala od kvalitetne londonske vune, tzv. panno di Londra, a često je imala obrub od krzna. Od tanje engleske vunene tkanine, zvane carisea, izrađivala se u pravilu haljina u crvenoj, ljubičastoj, crnoj i zelenoj boji.

⁷ Zobun – dugi prsluk koji je mogao biti bez ili s rukavima. Naziv potječe iz turskog jezika.

Pretpostavlja se da je takva haljina bila vrlo skupocjena, jer su žene u pravilu imale samo jednu takvu haljinu, a one najimućnije, dvije (Bezić-Bežanić 2001:58). Kako je Dubrovnik za svoju slobodu plaćao danak sultanu, ponekad je zauzvrat dobio turske tkanine od svile i baršuna s tipičnim islamskim ornamentom. O tome svjedoče sačuvane misnice koje su bile krojene upravo od tih tkanina, a preko kojih su redovnice izvezivale katoličke simbole.

Odjevni predmet koji, prema arhivskim zapisima, izvorno potječe upravo s područja hrvatskog dijela Jadrana je jelek, geleo, vrsta kratkog haljetka koji je mogao biti izrađen od raznovrsnih tkanina – fine vune, svile, damasta ili baršuna, te ukrašen čipkom, vrpčama i zlatovezom. Prisutan je među svim društvenim slojevima, a nosio se u 16. i 17. stoljeću. U jednom popisu djevojačke opreme s otoka Hvara spominje se geleo alla dalmatina. Jelek je bio jedan od najraskošnijih dijelova ženske odjeće. On je uvijek bio podstavljen tankom lanenom ili pamučnom tkaninom, a oni skupocjeniji imali su i zlatna ili srebrna puceta. U nekim slučajevima, jelek je imao veću materijalnu vrijednost od zlatnog nakita (Bezić-Bežanić 2001:63-64).

Muškarcima je u pravilu na prvom mjestu bila udobnost, dok su žene primat davale estetici. Na početku 16. stoljeća u mušku se odjeću ubrajaju „turske kape, dolame podstavljene janječim krznom, pa čak i dimije i papuče“ (Bezić-Bežanić 2001:63). Dubrovačka žena, na razmeđu Zapada i Istoka, uzimala je najbolje s obje strane. Od Zapada to su bila fina platna i čipke za donje košulje te skupocjeni talijanski baršuni za haljine, od Istoka skupocjene orijentalne svile. Žene nižih društvenih slojeva odijevanjem su nastojale pratiti bogatije slojeve (Bezić-Bežanić 2001:63). Pomorska povezanost s inozemstvom utjecala je i na narodnu nošnju. Žene su se kitile raznovrsnim školjkama, koraljima i jantarom. Nosile su turske svilene rupce i marame. Zanimljiva je činjenica da su narodne nošnje dubrovačkog područja bile gotovo isključivo sastavljene od uvoznih dijelova – uvoznih tkanina, šešira, cipela (Bezić-Bežanić 2001:66).

Sl.3. Mlada Dubrovčanka, Cesare Vecellio, 1598.g.

Opisujući grad Dubrovnik unutar zidina, Serafino Razzi je na vrlo slikovit način opisao širinu ulica: „ (...) ulice su sve popločene, (...) sve su vrlo uske, tako da se u nekima od njih, kad se katkada susretnu dvije plemkinje s velikim i širokim haljinama i onim kolutovima oko nogu koji se i danas nose u Italiji, one teško jedna drugoj mogu ukloniti“ (Razzi 2011:148).⁸ Zanimljiv je slučaj mladog Dubrovčana, koji se šetao gradom odjeven u široku, dugačku togu s neobičnim kopčanjem i rukavima. To je izazvalo

⁸ Razzi je mislio na *verdugadu*, podsuknju s metalnim ili drvenim obročima, spojenima trakama i pričvršćenima oko struka, kojima se postizao zvonolik oblik prilikom nošenja, popularan u 16. stoljeću u vrijeme manirizma. Tvorio je krutu formu.

zgražanje starijih pa je zbog toga doveden pred sud, koji mu je istu togu oduzeo. Spominje se još jedan mladić kojem je prijela kazna zatvora od dva mjeseca ako ne bi skratio svoju togu za trećinu lakta (Janeković-Römer 1999:348). Razzi je također pisao o dubrovačkoj mladeži. Oni su se odijevali u kratke haljine do svoje petnaeste godine, kada su se počeli odijevati u kaput i dugu togu. Dubrovačka mladež bila je „dobre krvi, lijepoga izgleda i odjeće, a puna poštovanja u ponašanju“ (Razzi 2011:154). Pišući o mladeži, isključivo je mislio na dječake. Djevojke se do udaje nisu mogle vidjeti. Dubrovačke žene, opisuje Razzi, suzdržane su u odijevanju i u svemu drugome. Plemkinje su se odijevale u crno, a glavu su pokrivalo velom koji je prekrivao i lice pa im je onemogućavao da vide ili da budu videne. Primjećuje također da neke mlađe udane žene hodaju bez vela, a na glavi imaju šešir, nalik muškarcima (Razzi 2011:157). Dubrovčani su nosili kožne cipele i čizme, trgovci koji su odlazili u unutrašnjost ponekad visoke i do koljena. Spominju se muške kožne cipele, *calze*, izrađene od jareće ili ovnove kože. Specifična obuća bila je prisutna kod žena. One su nosile *pianelle* (*zoccoli* ili *chopines*), cipele s visokim drvenim postoljem u kojima je hodanje bilo vrlo otežano. Bile su visoke jednu trećinu lakta (dubrovačkog). Najčešće se spominju crne i bijele.

Služavke i pučanke oblačile su se raznobojno – u crveno, žuto i druge boje. Nisu nosile nikakva ogjavlja, a haljine su im bile opuštenije, bez steznika, s izrezom na grudima, u pravilu od grubog sukna (Razzi 2011:157).

2.3. Nakit

Dubrovkinje su se voljele uljepšavati i kititi, o čemu su pisali i njihovi suvremenici, književnici. Neizostavni modni dodatak Dubrovčana i Dubrovkinja bio je nakit, srebrni i zlatni. Popularni su bili prsteni, ukrašeni biserom ili reljefnim obiteljskim grbom, a nosile su se i ogrlice, lanci, raznovrsni broševi, ukrasne igle i puceta. Muškarci su uz sebe nosili oružje – mačeve (Bezić-Bežanić 2001:17). Žene su također krasile ogrlice, naušnice, narukvice i kopče, a njihovu odjeću krasila su zlatna puceta i pojasi. Specifična vrsta nakita koja se stoljećima spominje kao sastavni dio tradicionalnog ženskog nakita u primorskom području, a koja se izrađuje i nosi još i danas, su *peružine*⁹. Osim zlatnog i srebrnog nakita, Dubrovkinje su voljele i bisere, kojima su se ukrašavale najčešće naušnice i ogrlice. Žene koje su to mogle priuštiti, nosile su i *broche*, male zapinjače koje su se nosile na haljinama i pojasevima kao ukrasi (Bezić-Bežanić 2001:222-225). Od ostalih modnih dodataka, imućnije žene posjedovale su rukavice, lepeze od perja i slonove kosti, *manizze* – muf, grijač za ruke. Mufovi su bili izrađeni od damasta, baršuna i tabina, s podstavom od krzna hermelina i lisice, a mogli su biti ukrašeni zlatnim pucetima i vrpčama (Bezić-Bežanić 2001:200). Bogatstvo modnih dodataka bio je još jedan od načina iskazivanja dobrog imovinskog stanja. Tako je bilo ustaljeno pravilo da su *oboci*¹⁰ obilježje plemstva. Na dan udaje, mlada je nosila krunu koja je bila znak djevičanstva, a time i velike obiteljske časti i prestiža. Krune vlastelinki bile su od zlata, ukrašene biserjem i draguljima, a djevojke nižih društvenih slojeva nosile su srebrne krune s pozlatom (Janeković-Römer 1999:348). Bez obzira na materijalno stanje, Dubrovkinje su imale barem neki komad nakita. One siromašnije češće su imale srebrni nakit (Simončić 2011:319-325).

POPIS LITERATURE

- Bezić-Bežanić, N. (2001). *Juditini dvori*. Književni krug, Split
- Grau, F. (2008). *Povijest odijevanja*. Jesenski i Turk, Zagreb
- Janeković-Römer, Z. (1999). *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb/Dubrovnik
- Razzi, S. (2011). *Povijest Dubrovnika*. Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik
- Roller, D. (1951). *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
- Simončić, K. (2011). Na razmeđu kultura: Odijevanje i moda Dubrovnika i Splita u 16. st., *Tvrđa: časopis za književnost, umjetnost i znanost*, 1/2, str. 319-325.
- Sorić, A., ur. (1987.) *Zlatno doba Dubrovnika : XV. i XVI stoljeće : urbanizam, arhitektura, skulptura, slikarstvo, iluminirani rukopisi, zlatarstvo*. Muzej MTM, Zagreb
- <http://klub.posluh.hr/list/007/dubrovnik.htm> (10.02.2015.)
- <http://hr.wikipedia.org/wiki/Dubrovnik> (06.02.2015.)

⁹ *Peružine* – okrugla šuplja srebrna ili zlatna zrnca izrađena tehnikom filigrana ili lijevanja. Nalazimo ih već od 8. stoljeća u starim hrvatskim grobovima.

¹⁰ *Oboci* ili *cercelli* naziv je za nakit od zlata ili pozlaćenog srebra. Nosio se prikvačen na veo za glavu. Označavao je status udate plemkinje. Ostale udate žene nosile su bračne prstenove.

<http://www.dulist.hr/foto-ljetnikovci-rijeke-dubrovacke-cine-jednu-pricu/168010/> (12.02.2015.)
http://hr.wikipedia.org/wiki/Dubrova%C4%8Dka_Republika (10.02.2015.)

POPIS PRILOGA

- Sl.1. Hrvatska između Zapada i Istoka, Levinius Hulsius, 1596.g. (<https://acrh.revues.org/5291?lang=en>)(29.10.2015.)*
Sl.2. Dubrovački trgovac, Nicolas de Nicolay, 1580.g. (<https://acrh.revues.org/5291?lang=en>)(29.10.2015.)
Sl.3. Mlada Dubrovčanka, Cesare Vecellio, 1598.g. (<https://acrh.revues.org/5291?lang=en>)(29.10.2015.)